

Леонід Рудницький (Філадельфія, США)

Іван Франко і Андрей Шептицький: до історії взаємовізнання двох велетнів духа*

Заки пічну головну частину моєї розвідки, дозволю собі подати насамперед кілька особистих фактів у формі вступу. Я свідомий, що це доволі суб'єктивний підхід, але дані, що їх подаю тут, є тісно, можна навіть сказати органічно, пов'язані із генезою і темою моєї доповіді. Вже у ранніх 60-х роках, коли я розпочав працю над моєю докторською дисертацією в Українському Вільному Університеті (УВУ), тема якої була, “Франкові переклади з німецької літератури”, я, з уваги на те, що тоді ще не було 50-ти томного видання творів І. Франка, переглядав у бібліотеці мого вуйка, Г. Лужницького, Літературно науковий вістник (ЛНВ) шукаючи Франкових праць з цієї ділянки. Тоді я вперше знайшов його коментар на пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького, оригінальний заголовок якого є: “Соціальна акція, соціальне питанє і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митроп. А. Шептицького” [5]. Г. Лужницький, великий любитель творчості І. Франка і палкий подвижник духовної спадщини Слуги Божого Андрея, звернув мені увагу на цей документ і сказав Ти повинен тим поцікавитися. Очевидно, я тоді на це не мав часу, ані, признаюся, великої охоти. Мене цікавив Франко виключно як поет-письменник-перекладач, а не як історик чи соціальний мислитель. В додатку, я не хотів встрявати в контрверсію, а тема Франко і Церква, чи Франко і релігія, завжди була і залишилася до сьогодні, дуже контрверсійною.

Минали роки, десятиліття. 1974 року появилось перше видання моєї праці “Іван Франко і німецька література” і я, на підставі цієї праці був покликаний Блаженнішим Патріархом Йосифом Сліпим до Українського католицького університету (УКУ) в Римі, щоб читати там, на літніх курсах, українську і порівняльну літературу. Це був справді прекрасний час у моєму житті, головню тому, що я мав нагоду перебувати в товаристві Ісповідника Віри Блаженнішого Йосифа, жити у його довір'ї, пізнати вічне місто і познайомитися з українськими осередками у нім.

Ректор УКУ, Йосиф Сліпий, дуже любив літературу і особливо цінив творчість І. Франка та навіть писав про нього¹. Впродовж наших частих розмов, він кілька разів мене заохочував написати працю про Франка і християнство. “Ви не здаєте собі справи, яка то цікава і вдячна тема”, говорив він мені, ось напишіть щось таке про Франка, як Бучинський написав про Шевченка².

Я обіцяв тоді Блаженнішому, щось колись написати на цю тему. Від часу наших розмов у Римі, минуло вже більше ніж 30 років, і до певної міри, ця моя праця є мотивована тими розмовами і тою, не дуже певною обіцянкою, яку я тоді склав покійному Патріархові. Очевидно, обіцянка, зложена 30 років тому, не повинна

*Статтю подано в авторській редакції.

¹ Про зацікавлення Йосифа Сліпого літературою див.: [8].

² Мова тут про працю Д. Бучинського, див.: [1].

бути єдиною причиною писати наукову працю. Адже кожна наукова праця повинна дати щось нового, а це сьогодні вже не так легко зробити. Переглядаючи це, що написано на ту тему, себто про взаємини між тими двома велетнями духа, в добі незалежної України, виглядало б, що все вже менш біль зроблено, все що важливіше зафіксовано. Не тільки, що є поодинокі солідні наукові праці на цю тему (напр., Я. Мельник “З останнього десятиліття Івана Франка”. – Львів, 1999), але і також відбулися наукові конференції присвячені виключно Шептицькому і Франкові. При кінці травня цього 2006 ювілейного року, наприклад, відбуто у Трускавці саме таку конференцію і її, з поширеним складом доповідачів, було повторено під кінець листопада у Києві. І тут, на мою думку слід підкреслити дуже важливий і відрадний факт, а саме: Помимо ворожого наставлення до Франка деяких ієрархів та священослужителів Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у минулому, її глави від Шептицького через Сліпого до Гузара – ставилися і ставляться сьогодні – з повагою і пошаною до спадщини того великого українського поета і науковця та уважають її перлиною української культури. Це не тільки позитивно свідчить про велич І. Франка, але і також про рівень духовості та розсудливості ієрархів УГКЦ. Особливо важлива є тут мотивація поодиноких ієрархів. Про Сліпого ми вже коротко згадали його зацікавлення Франком було не ідеологічно мотивоване, а радше науково-культурно. Шептицького наставлення розглянемо докладніше пізніше, а щодо теперішнього глави УГКЦ, Любомира Гузара, то дозволю собі зацитувати кілька речень з його листа до мене датованого 8 вересня 2006 року. Ось що пише Патріярх Любомир: “Київ, практично, цілковито промовчав ювілей І. Я. Франка. Ми маємо можливість справу направити. У Трускавці, при кінці травня, відбулась конференція, яка носила назву: “Два Мойсеї українського народу: Шептицький і Франко”. Конференція вдалась, доповіді готові, доповідачі взмозі приїхати до Києва. Було б добре, як би Ви також були тут”.

Решта листа присвячено практичним справам, себто як здобути фонди для конференції. Найважливішим моментом тут є причини, що спонукали Патріярха УГКЦ до цього почину. Він організує цю конференцію тому, що Київ промовчав ювілей великого українського поета, отже його мотивація є суто культурно-патріотична.

Розглядаючи хронологічно відношення провідників Церкви до Франка, можна спостерегти певне *crescendo* – зріст зацікавлення поетом зі сторони Церкви. Шептицький, як ми це ще почуємо, є категорично проти всяких заборон займатися спадщиною І. Франка; Сліпий заохочував її вивчати, а Гузар активно діє, перебирає ініціативу, організуючи конференцію, і робить це з почуття патріотичного обов’язку та пошани до спадщини великого, хоч і контроверсійного, поета і культурного діяча.

Взаємини між Франком і Шептицьким становлять невичерпний резервуар матеріалу для науковця. Особливо тому, що вони не закінчилися з смертю поета і не є обмежені до українських земель; вони продовжувалися після його смерті особливо на американському континенті. До цієї теми можна, і навіть потрібно, підступати з точки зору різних дисциплін, як історіографія та історія Церкви, богослов’я, літературознавство, соціологія, політологія і ціла низка інших. Саме тому вдячна і

плідна наша тема; вона може дати чимало цікавого і нового для кращого розуміння історії українського народу від ХІХ до ХХ століття.

На перший, поверховий погляд, ці дві постаті І. Франко і А. Шептицький, виглядають як два антиподи, цілковито протилежні за природою і покликанням. Франко – сільського походження, “мужик”, “син народа”, як він себе сам називав; Шептицький, нащадок старинного шляхетного роду, граф. Франко – вільнодумець, антиклерикал, самоназваний “вічний революціонер”, соціаліст (хоч він ним насправді не був); Шептицький – ревний католик, монах, князь церкви. Франко – конфліктний, вузлувата натура, завжди готовий до полеміки. Шептицький – делікатний, елегантний у поведінці, смирний, миролюбний.

Можна продовжувати це зіставлення різниць між тими посталями. Їх є напевно багато більше (бідний – багатий і т. д.). Однак, якщо заглибитися в таке порівняння обох постатей, то воно викаже багато спільних духових рис між ними, особливо у їх наставленні до народу. І. Франко і Шептицький були щирими українськими патріотами; і один і другий мав здорову дозу глузду і певне прагматичне наставлення до життя. І один і другий любили і цінили науку. І один і другий був насліджений динамікою духу у змаганнях за права українського народу в рамках Австро-угорської імперії. Так само, як листу різниць, цю листу спільних рис між Франком і Шептицьким, можна продовжувати, але гадаю що ці кілька речень охоплюють сутність справи. Варто ще тільки додати, що у працях Франка і Шептицького знаходимо багато спільних ідей. Як би так вибрати і зіставити поодинокі рядки одного і другого, не подаючи джерела, то тільки по стилю, можна було би здогадатися про автора.

Зі сторони Франка, найважливіший документ, на підставі якого можна устійнити відношення поета до Митрополита, це вже згаданий коментар на послання Шептицького “О квестії соціальної”¹.

Заки приступимо до більш докладного аналізу цього документу, слід зробити кілька загальних підставових тверджень про Франків спосіб писання того роду коментарів чи рецензій. Франко був полемічною натурою. Він не міг написати рецензію, яка була б цілковито позитивною, тоді коли йому навіть подобалася дана праця. Він почувався зобов’язаним розшукати і підкреслити її браки і недоліки. При тім, у своєму запалі, він часто перетягав струни. Навіть коли він хотів похвалити дану працю і написати позитивну рецензію, ця похвала “невільно” перемінювалася у гостру критику.

Безперечно, цей спосіб писання був обумовлений з одного боку його поняттям строгої об’єктивності, а з другого боку – його енциклопедичним знанням з різних ділянок людського духа, якими він завжди почувався зобов’язаним доповнити й удосконалити зміст рецензованої праці. Як приклад цих повищих тверджень наводимо тут його рецензію на працю визначного літературознавця Павла Житецького (1837–1911) про “Енеїду” Котляревського опубліковану у Записках НТШ 1900 року.

¹ Чіткий аналіз цього послання Митрополита Андрея і коментаря І. Франка подає А. Кравчук, див.: [14].

Ця рецензія може послужити свого роду парадигмою чи то схемою для всіх Франкових праць того жанру. Ділиться така рецензія звичайно на три частини. Перша – це вступ і похвала авторові за його цікаву працю.

Друге – звичайно головний текст рецензії, у якому вичислені недоліки праці, подані поправки і полемічні доповнення рецензента. Третя – закінчення, твердження що помимо згаданих недоліків, які рецензент тут ще раз у стислій формі повторює, праця має свою вартість і є внеском у дану ділянку.

Тут слід зазначити, що Франко перетягав струни у другій частині. У випадку Житецького, працю якого він справді цинив, Франко почувався зобов'язаним вибачитися листовно перед автором після публікації рецензії. У листі до Житецького з квітня 1901 року, він пише авторові рецензованої праці такі знаменні слова: “... Дозвольте мені висловити свій щирий жаль на те, що моя рецензія справила Вам таку прикрість. Я так високо поважаю Вас, так щиро ціную ту прихильність, з якою Ви поводитись зо мною в часі мого гостювання в Києві, що думка – образити Вас – не могла прийти мені в голову, і коли в рецензії вирвалися мені деякі різкі слова, то вони були впливом більше мого живого темпераменту, ніж якогонебудь злого наміру” [12: т. 50: 166]. Ці слова Франка, сказані тут до Житецького, могли бути звернені до Шептицького, якщо Митрополит був би вважав за відповідне написати Франкові відповідь на його критичні зауваги до його послання, що він, так як нам відомо, не зробив. Крім самопризнання Франка, що він занадто темпераментно розписався, маємо у цьому листі також доказ його інколи надмірного стремління до об'єктивності. Далі у листі читаємо такі цікаві слова: “З Вашого листа бачу, що Ви вважаєте мене речником уніатського клерикалізму. Коли моя рецензія справді зробила на Вас таке враження, то мені приходиться глибоко вболівати над нею і заявити Вам, що такого наміру у мене не було і не могло бути” [12: т. 50: 166–167].

Цікаво, що могло викликати у вченого академіка таке враження про Франка як речника уніатського клерикалізму. Відповідь на це питання знаходимо у тексті Франкової рецензії. Ось слова Франка: “Автор [Житецький] показує, що з переходом лівобережної України під Росію, друкування книжок сею мовою було тут не місці: православія боронити не було треба; освіта церков і уряд мали органом своїм російську мову. В друку вживалася давня книжкова мова тільки на правобічній Україні, що, завдяки таким єпископам як Шумлянський, Винницький, і т. ін., з початком XVIII в. перейшла вся на унію. Значить, література, що продовжує стару українську традицію в друкованих книжках у XVIII в. – вся уніатська” [12: т. 33: 38].

Франко завжди старався бути вірний історичній правді, так як він її бачив, навіть тоді, коли він сам не мав великих симпатій чи то до осіб чи то ідеологій, пов'язаних з ними. І далі в цій же рецензії Франко гостро опрокидує такі твердження автора: що унія була “політичним опортунізмом”, що уніатська література XVIII в. була “пам'яткою насилля”, що “вона хотіла регламентувати народне сумління”, і що Унія “зводила все питання про народну просвіту на спасеніє душі під умовою злуки з римською церквою”, такими недвозначними словами: “[Хай] дарує д[обродій] Житецький, але такий висновок нам видається чимсь диким. Які сліди

насилля бачить він в уніатській літературі XVIII в.?.. А московське православ'є хіба не регламентувало сумління?.. Що унія вважала злуку з римською церквою умовою спасенія, се так, але се була догма така сама, як догма православної церкви, що обіщувала спасеніє в злуці з Москвою. А щоб унія все питання про народну просвіту зводила на спасеніє душі – се повна нісенітниця. Для народної просвіти унія була не менше, коли і не більше толерантна як православ'є; навіть більше, остільки, що не витискала народної мови з проповіді, з катехизації, з початкової школи. А вже зовсім негарне, бо тенденційно не вірне те, що говорить Д. Житецький буцімто василіани бажаючи ширити унію за поміччю школи, і з тим наміром опанували школи, як нижчі, так і вищі” [12: т. 33: 39].

Ось і, *mirabile dictu*, маємо тут Франка оборонця Берестейської унії й оо. Василіян!

Цей вступ уможлиблює нам краще збагнути важливість Франкового коментаря на послання Шептицького, поставити його в певні рамки і глибше зрозуміти його автора.

Згаданий коментар Франко видрукував у Літературно-науковому віснику 1904 року. Не був це легкий час ні для Франка, ні для Шептицького, хоч на останнього, як знаємо, чекали ще важчі часи. Дивлячись сучасними очима на есей Франка, можемо сміло ствердити, що він, опублікувавши його, зробив Митрополиту велику прислугу. Сьогодні ми би це назвали “піаром”, помимо того, що Франко сам застерігає, що не пише цей коментар задля реклами. Але рецензія авторства такого передового інтелектуала як Франко видрукована у такому престижному журналі як ЛНВ, навіть коли б вона була суто негативною (а вона, спішимо додати, такою не була), могла бути корисна тільки для Митрополита. І сам факт, що Франко звернув увагу на це послання і рішив, що воно заслуговує на таку обширну аналізу, є дуже багатомовний.

“Уваги” Франка написані згідно з моделю устійненим нами вище при обговоренні його рецензії на працю Житецького. Вони поділені на три частини. У першій частині Франко висловлює свою велику повагу до “архіпастиря нашої церкви” (звертаю увагу на присвійний прикметник “наш” застосований Франком) і подає загальні позитивні риси послання його автора. Засіб, що його вживає Франко тут, це порівняння цього послання з посланнями його попередників, які на думку автора, “з малими виїмками не визначалися блиском інтелігенції, ані розумінням народного життя, ані актуальністю порушених справ” [12: т. 45: 377–378].

Уже на перших трьох сторінках своїх “Уваг” Франко засипає Митрополита суперлятивами. Щоб зробити зміст його тексту більш приступними, подаємо деякі його твердження про митрополита:

1. “Він [митрополит] пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, не цурається промовляти навіть діалектом”.
2. “Він не промовляє [...] авторитетно напушеним [...] тоном, а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає, не лякаючись ужити енергічного слова, де річ того вимагає”.

3. “Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації і се все дає його посланням те живе дихання, без якого всяка моралізація завжди лишається мертвою”.

4. “Він без порівняння більше знає життя [...] ніж його попередники, фахові теологи та римські доктори”.

5. “Він [...] познайомлений з сучасною наукою”.

6. “Він говорить як європеєць, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним”.

7. “Він старається [...] класти дистинкції, розрізнення між речами та поняттями... і не робити заключення і з потоптання основних правил логіки”.

8. Він не заслоное “браку власних думок і власних понять цитатами [...] у нього цитатів не багато і вони являються звичайно завершенням, логічним загостренням його думки...” [12: т. 45: 379–379]

Всі ці вичислені тут нами точки Франко називає, “добрі літературні прикмети писань Митрополита Шептицького”; до них він додає наступні “речові прикмети”:

1. “Графність життєвих спостережень”.

2. “Графність оцінки життєвих фактів”.

3. “Гаряча прихильність до людей взагалі і особливо до простого люду та дбання про його піднесення і смілість, із якою він підвладному йому духовенству при всій своїй прихильності витикає його хиби” [12: т. 45: 379].

Відтак Франко, своїм улюбленим полемічним способом, наводить окремі пасуси послання Митрополита і дає їм, так би мовити, свою оцінку. Наводимо тут знову кілька цитат, щоб точніше устійнити Франків образ Митрополита. Ось деякі оцінки і підсумки Франка:

1. “Дуже добре робить Митр[олит] Андрій, остерігаючи руське духовенство перед надуживанням релігії та душпастирських функцій до світських, політичних чи загалом партійних цілей” [12: т. 45: 380].

2. “Митроп[олит] Андрій [...] кладе дуже широкі межі [своєму посланні] допускає різні напрями і не вдається ні в яку партійність та не вважає відповідним наказувати її духовенству. І се мусимо також піднести як річ дуже розумну і людяну...” [12: т. 45: 381], але тут вже знаходимо легенький, дещо завуальований, натяк на грядущу критику: “Правда, дещо у тих упімненнях митроп[олита] Андрія немов не договорене або не подумане до кінця”, додає Франко. Автор продовжує цитувати пасуси з послання схвалюючи ідеї митрополита, але рівночасно додаючи свої вже більш критичні завваги, інколи торкаючи глибокі філософські проблеми.

3. Наступний абзац дуже чітко ілюструє цей його *modus operandi*. “Дуже гарно і досадно докоряє митроп[олит] Андрій тим “хто толерував би зло, аби лиш не наразитися”, але як же погодити се з обов’язком “благорозумія”, який велить священникові толерувати, прим., надужиття свого сусіда... Тяжко зрозуміти натомість вину того священика, який “хоть несвідомо провадив би до заздрості, гордості, ненависті”. Яка то етика карає несвідомі вчинки? І чи чоловік взагалі може бути свідомий усіх наслідків, які може потягнути за собою кожний вчинок, кожний крок?” [12: т. 45: 383]

Тут стає вже цілком ясно, що Франко починає застосовувати більш критично-полемічний підхід і при тому порушує складні філософські проблеми, що дає йому можливість поглибити дискусію. Але щодо “свідомих чи несвідомих” гріхів, то можна висловити здивування, що Франко, виглядало б, не був обізнаний із цією богословською термінологією. Слова за прощення гріхів, “вольних і невольних”, часто чуємо у Східній Церкві, вони є частиною тексту Божественної Літургії їх значення повинно було бути відоме такому знавцеві християнської традиції Сходу, яким безперечно був І. Франко.

Щодо останнього цитованого Франком речення, себто про наслідки кожної дії людини, то можна сміло ствердити, що ідеться тут про широковідомий Кантівський моральний принцип, т. зв. “Категоричний імператив”, який Франко безперечно дуже добре знав і який знайшов широкий відгомін у його творчості. Цей відгомін знаходимо у славних рядках Франка, “Кожний думай, що на тобі мільонів стан стоїть і за долю мільонів мусиш дати ти одвіт”, у поемі “Іван Вишенський”, особливо у рядках,

І яке ти маєш право,
черепино недобита,
про своє спасіння дбати
там, де гине мільон? [12: т. 3: 79],

і в інших численних творах, де Франко підкреслює відповідальність людини за свої вчинки, і тому дещо дивний цей закид Франка митрополитові.

У другій частині свого есею, Франко гостріше і більш критично аналізує текст послання митрополита. Він закидає авторові, що він не згадує деяких, на думку Франка, суттєвих і підставових речей та феноменів у царині економіки. Він приписує митрополитові свого роду гріхи пропуску, через які розв’язки проблем сугеровані митрополитом є “в значній часті наївні та анахроністичні” [12: т. 45: 389].

Цей сам тон застосовує Франко до тверджень митрополита про родину, закидаючи йому брак знання найновіших соціологічних дослідів. Закінчує Франко цю другу частину свого есею такими словами: “... Соціальне питання наших днів далеко більш скомпліковане і важке ніж се здається митроп[олитові] Андрієві. Його діагноза того питання не сягає йому [...] ані до колін, а його терапевтичні погляди застарілі на цілі століття, коли й не більше” [12: т. 45: 305].

У третій частині свого нарису Франко поучає митрополита про лібералізм і соціалізм та ліберальні економічні теорії. Заторкує він також теологічні питання і особливо зосереджується на слові “доля”, що його часто вживає митрополит розглядаючи суспільну нерівність між людьми. Під кінець цієї частини Франка тон стає гостро-полемічним: “Читаючи такі висновки”, він пише, “ми раптом зацукуємося, немовби в розмові з нами інтелігентний чоловік ХХ-го віку починав заговорювати язиком орієнтального фаталіста або фетишиста” [12: т. 45: 399].

В останньому абзаці свого критичного екскурсу Франко підкреслює ще раз, що він погоджується з автором послання в “есенціональних речах”, і що він написав

свої “Уваги” не “для пустої полеміки, але для серйозної дискусії”, не як “докір” митрополитові “і не в ущерб його авторитетові”, а для того, щоб викликати “живіше зацікавлення соціальним питанням власне в тих кругах, для яких призначене послання” [12: т. 45: 400].

Проаналізований есей Франка є надзвичайно цікавим і важливим документом. У ньому виражені погляди двох дуже інтелігентних людей на проблеми, які досі не затрапили свою актуальність, між ними є:

1. Церква й соціальна справедливість;
2. Відношення між церквою і державою;
3. Права й обов’язки священика;
4. Роль жінки у церкві, сутність і важливість родини для суспільства і ряд інших питань, які сьогодні дискутуються у церковних і світських колах різних країн Заходу, особливо у США.

Цей документ також нам дуже багато каже про Франка мислителя і журналіста, про його *modus operandi* та його інколи невгамовану схильність до полеміки. Адже, коли візьмемо до уваги тільки першу частину його коментаря, то образ митрополита у його сприйманні виглядає приблизно так: високоосвічена благородна людина, добре обзнайомлена з найновішими досягненнями різних дисциплін, глибокий, логічний та послідовний мислитель, який є дуже добре обізнаний зі життям. Можна сміло ствердити, що ніхто інший із сучасних постатей не втішався такою оцінкою Франка, як митрополит Андрей Шептицький.

Натомість, якщо зосередимось на другій і третій частині есею Франка, тоді цей позитивний образ стає цілком негативним. Митрополит видається майже цілковитим невігласом з анахроністичними поглядами на світ і життєві проблеми; його загальне знання є дуже обмежене і поверхове; він слабкий теоретик і неглибокий мислитель.

Аналіз коментаря Франка на послання митрополита Андрея розкриває нам цікаву сторону Франка-мислителя. Виглядає, що його величезне енциклопедичне знання (і тут є певний парадокс) дуже часто стає йому на перешкоді. Він завжди почувається зобов’язаним доповнювати це, що сказано, і він робить це надмірним екстремістичним способом. Франко надто багато звертає увагу не на те, що написано, а радше на це, що, пропущено, а що, на його думку, треба було написати. В додатку, а це дуже багатомовне, Франко інколи, з надмірного ентузіазму і поетичного захвату, попадає у полемічний тон і то інколи до такої міри, що сам собі перечить. Спитаймо: чи справді потрібно було порівнювати митрополита Андрея до якогось там “орієнтального фаталіста або фетишиста”? Що нового це додає до попереднього його твердження, і чи це твердження відповідає правді? Цей невгамований екстремальний нахил до полеміки прикрашеної, чи радше приперченої поетичними образами, шкодив Франкові у взаєминах з різними людьми і безперечно причинився до його професійних невдач і до особистого горя, що їх поет чимало зазнав у своїм житті.

Цей подвійний Франків образ митрополита, що ми його коротко накреслили, є до деякої міри, ключем до глибшого зрозуміння вузлуватої вдачі поета. Він умож-

ливилює нам краще сприйняти усі ці суперечності у його творчості, починаючи від осудів різних письменників, яких він раз хвалив, а іншим разом ганив. Прикладів цього контрверсійного наставлення є чимало [16]. Можливо, найбільш відомим є наставлення Франка до Міцкевича. Через статтю “Поет зради”¹, у якій Франко гостро картає польського поета за те, що у його творчості “зрада представлена не як якась провина чи злочин, не як заперечення етичного почуття, але часто як геройство, часом навіть як ідеал, оскільки породжений найвищими патріотичними поривами” [13: 213]. Тим часом, мотив зради, як засіб розбудження патріотизму, знаходимо дуже часто у літературній творчості самого Франка – поета і письменника. І. Франко був людиною нерозв’язаних суперечностей, як у житті, так і в поезії, і ця контрверсійність його особистості не закінчилася навіть з його смертю.

Про останні дні і похорон Івана Франка є вже обширна література і ці події не потрібно ще раз аналізувати. Була це сумна сторінка в історії нашої Церкви і народу, яка напевно читалася інакше, якщо б митрополит Андрей був би перебував тоді у Львові. Але, як ми вже зазначили, цей “*furog antifrankonicus*”, (як це колись влучно висловився один австрійський журналіст описуючи реакцію на Франка статтю “Поет зради”) [Див.: 15: 471], продовжував нуртувати у нашій суспільстві, як в Україні, так і поза її межами. На терені Америки почалася особливо гаряча дискусія з нагоди десятиліття його смерті 1926 року. Була це справді жаркенька полеміка (сказав би Франко) в церковних і громадських колах США, у якій Франкова творчість грала певну роль і яка торкнула також Кир Андрея. По ній залишилася обширна література, особливо газетні статті і брошури [Див.: 15: 47]². Є це дуже цікавий матеріал, корисний для вченого, який вивчає життя української громади в США у першій половині 20-го ст. та рецепцію творчості І. Франка на північноамериканському континенті. Ці статті часто були викликані тодішніми подіями у Галичині та особистими і партійними міжусобицями провідних українських діячів в Америці. Прикладом того роду літератури є писання О. Назарука, особливо його брошура під заголовком “Світогляд Івана Франка. Чи може християнський нарід прийняти і ширити культ його?” Та мабуть найкраще з’ясовує атмосферу того часу стаття під назвою “За Івана Франка і за Правду” (написана правдоподібно М. Цеглинським) у газеті *Українська Громада*, що виходила в Нью Йорку від 1923 до 1927 року як орган організації “Оборона України” за редакцією Я. Чижа і М. Цеглинського. Автор починає статтю оглядом “фалшування” творчості Шевченка царською цензурою, переходить до “фалшування” його творчості галицькими українцями, а відтак до річниці смерті І. Франка: “По всій Україні “свято десятих роковин смерті” і во ім’я Івана Франка всі національні ієреї кадять ладан і співають аллилу – знов собі.

¹ Уперше опубліковано німецькою мовою у Віденському часописі “Die Zeit” під назвою “Ein Dichter des Verrathes”, 8 травня 1897, ч. 136, С. 88–89. Український переклад видруковано у виданні, див.: [13].

² Велика частина тих праць (деякі із них є вже свого роду білі круки) має сильне релігійно-політичне забарвлення. На цьому місці складаю сердечну подяку д-ру О. Лужницькому за дозвіл користуватися його архівом.

Розуміється, в Харкові “шанують” Франка як недорослого марксиста й поета Комінтерну й Компартії і, розуміється, в опозицію тому вже дехто записав його собі в партію народників. Та цей раз загляньмо тільки в його “тіснішу батьківщину” – тай яку ж таки тісну! – на всенародне і всепартійне свято фальші там, в Галичині” [11].

Тут бачимо як іронічно, ба навіть саркастично, описує автор рецепцію спадщини Франка в українській громаді на рідних землях і в еміграції. А відтак він переходить до більш детальної аналізи деяких подій людей у житті І. Франка. Він починає коротким порівнянням Шевченка з Франком: “... Франка таки куди трудніш сфалшувати, як Шевченка. В того було тільки “крилате слово” поезії, а у Франка вона тільки невеличка частина його труду. В сотнях книг, брошюр, статів він говорив простою, ясною, гострою прозою. Він був перше всего громадський робітник і він близький до нашого часу, сто раз відповідав на кожне з тих громадських, політичних, культурних питань, які ще тепер морочать Галичину. Він же знав тих людей, що його тепер “святкують”. Того Костя Левицького, що тепер шанує його пам’ять як свого колеги, він ще в “Життю і Слові” оцінив як “стару проститутку”. Того Остапа Луцького, котрий тепер – як видно з галицьких газет – їздить з міста до міста і говорить “святочні промови” про мертвого Франка, живий Франко охарактеризував як “ту останню малпу на світі, якої вже ніякий геній в людину не переродить”. Адже не сто літ тому жив Франко, адже все писане, друковане, сорок літ труду!” [11].

Такий гострий саркастичний, антигалицький, антиклерикальний, але й рівночасно кумедний (бодай з сучасної перспективи) тон витримано у цілій статті. Слід підкреслити, що саме ці, можна сказати, неfortunні екстремні вислови Франка про деяких своїх сучасників, автор наводить у тексті своєї статті щоб підірвати престиж своїх ідеологічних суперників та доказати, мовляв, їхнє “лицемірство”; але цим автор не приносить прислуги покійному Франкові, не додає до його слави.

І далі у цій же статті читаємо: “Десять літ по смерті зробився Іван Франко в Америці богомільним християнином твердого греко-католицького обряду. В кожному номері “Свободи” молитву молить. На цьому місці автор наводить низку цитат із “Свободи” стосовно Франка і закінчує свою аналізу їдкою іронією: “Зовсім певно Іван Франко тепер в небі, – вирішує пан доктор Мишуга, котрий недавно так само напевно знав, що в Лондоні визнали галицький уряд” [11: ч. V].

Для завершення опису цього релігійно-партійного й інколи навіть літературного ферменту, у який довелось втручатися Митрополитові Андреєві щоб сказати своє слово про Франка, наводимо ще один пасус з попереднього номера цієї газети, а саме із статті, яка має назву “Українська наука в Америці”. Ця стаття також написана іронічно-полемічним тоном, який, на нашу думку, вдало віддзеркалює бурхливий “Zeitgeist” цієї доби. Цитуємо з частини, яка має назву, “Досліди по історії релігії”. Наведений пасус іронізує діяльність провідних діячів українського релігійно-культурного життя в США двадцятих років минулого століття: “Від довшого часу наукові установи при видавництвах “Свободи” і “Америки” працюють

над невирішеним ще наукою питанням про “значіння єпископату” – у християн взагалі і спеціально в уніятів, а ще спеціальніше – що повинен робити з своїми грішми уніятський єпископ в Филадельфії, Константин Богачевський” [11].

Вже цей вступний пасус указує на майже бурлескний, непоштивий тон цієї статті й буйну неприборкану фантазію її автора. Але це, що слідує, набирає риси справжньої сатири, яка, хоч дуже їдка і злослива, можна сказати, не є цілком позбавлена літературної вартости. Головно через притаманний їй комізм. Ось читаємо далі: “Як відомо, науковою працею в “Свободі” керує д-р Лука Мишуга з цілим рядом учених співробітників. Дослідчу катедру при “Америці” займає д-р О. Назарук. Оба відомі як солідні знавці порівнюючої теології і релігій Сходу, спеціально Східної Галичини. На основі дослідів зроблених на Евхаристичнім Конгресі в Шікаго, д-р Назарук виступив з науковою теорією, яку в “Америці” (3 липня) сформулював коротко так: “є тільки один Бог і той в Римі”. Одначе теорію ту, як наукову не доказану, рішуче заперечив в “Свободі” (6 липня) д-р Мишуга: “промова, яка говорить про одного Бога і одну Церкву, є з ґрунту фалшива і облудна”. Документи, які, власне, одержав зі Львова, упевнили його, каже, що є два правдивих боги: український і польський (коли не рахувати жидівського, неправдивого). Одначе оба учені згоджуються що заступником божим (по теорії проф. Мишуги – заступником обох богів) на землі є Константин Богачевський, котрий “як наш єпископ являється найвисшим верхом нашої суспільности” і “в визвольній боротьбі нашого народу може відограти велику роль” [11].

На такому інтелектуально-релігійно громадському фоні появилася заборона філадельфійського єпископа Костянтина Богачевського відбувати “святочні обходи” в честь І. Франка. На цьому місці подаємо суттєву частину її тексту: “З приводу десятиліття смерти Івана Франка відбуваються святочні обходи, в деяких подекуди взяли участь також і деякі священники. Тому що осталася незатерта маркантна ціха антирелігійного і антицерковного становища цього широко знаного діяча, активна участь священника в цих обходах стаєся очевидною апробатою згаданого його ворожого становища супроти св[ятої] релігії і св[ятої] Церкви, виходить на згіршення вірних, стаєся причиною їх душевного замішання та релігійної байдужности [...]. Руководячися тим, Еп[ископський] Ординаріят почуваєсь до важкого обов’язку перестеречи Вс[е]ч[есніше] Духовенство перед небезпекою згіршення власних духовних дітей з нагоди згаданих обходів, – і наказує брати в них участь” [2: 6].

Пізніше, 16 листопада 1926 року, Кир Богачевський написав лист до Митрополита Андрея “з просьбою видати духовенству заборону участі в культі Франка” у Львівській дієцезії, додаючи, що ще лучше подіяло б тут збірне зарядження крайового єпископату, але це оставляю під розвагу Вашої Ексцеленції”¹.

¹ Повний текст цього листа єпископа Константина Богачевського видрукований у творі: Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Том II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування. За редакцією Андрія Кравчука. Див.: Док. № 108 ю, С. 785–787. Стосунки Франко-Шептицький-Богачевський коротко коментує о. Іван Кашак у монографії, див.: [3].

Відповідь митрополита Шептицького, написана елегантною дипломатичною, але цілком недвозначною мовою, ясно виказує, що він був дуже добре обзнайомлений з тогочасною громадсько-церковною ситуацією в Америці й що він добре знав психіку свого народу, як в Україні так і на поселеннях суцього, а найважливіше, що він збагнув творчість Івана Франка і її майбутнє значення для української культури. Ось кінцевий абзац відмови Митрополита Андрея Кир Константиновича Богачевському: “Якби І. Франко був того роду письменником, що атеїзм, матеріалізм і раціоналізм становили б головне поле його творчості, тоді, безумовно, ми явно заборонили б брати участь в його культі не тільки духовенству, але і всім вірним, бо, шануючи його пам’ять, висказували б вірні признання його безбожному світоглядові і пропагували б той світогляд. Але в творчості І. Франка атеїзм і матеріалізм займає тільки незначне, спорадичне місце, а головне місце займають посередньо чи безпосередньо національні і патріотичні теми. Ще до того так є, що Франко не був глибоким мислителем, а радше енциклопедистом, і ті місця, де він розвиває свій атеїзм і матеріалізм, мають тільки марну силу. Зате національні і патріотичні теми умів він опрацювати сильніше і вартісніше, так що солідна критика вже в тій справі начисту, що І. Франко остане в будучності пам’ятний лише як поет націоналіст-патріот”¹.

Твердження Кир Андрея, мовляв Франко “не був глибоким мислителем, а радше енциклопедистом”, може викликати у декого протест, особливо тому, що іменник “геній” і прикметник “геніяльний”, особливо за часів Советського Союзу, рутинно застосовувався до Франка. Оцінка Кир Андрея зроблена на підставі особистого знання творчості поета, але і також обумовлена працею о. Гавриїла Костельника під заголовком “Плюси і мінуси в поезії Івана Франка”, що її митрополит згадує у цитованому листі. Твердження митрополита, що Франко був енциклопедистом дуже влучне; воно охоплює величезне знання І. Франка і вкладає поета в певний історичний контекст. Дальше у цьому листі Кир Андрей красномовно і дуже переконливо аргументує, що Франкові твори мають вічну вартість, що поет належить до тієї “аристократії духа”, якої українському народові дуже бракує, і що всяка заборона “була б не тільки безцільна, але навіть шкідлива для інтересів Церкви” [9: 793]. Саме цією аргументацією митрополит потверджує правильність оцінки, яку йому дав Франко у своєму коментарі. Наводимо тут ще раз відповідну цитату: “Він [митрополит] не промовляє так як його попередники, з висока, авторитетно, напушеним і ніби маєстатичним тоном . . . , а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ то вимагає” [12: т. 45: 378]. Таким саме способом, чи радше такою манерою, написаний його лист до єпископа Константина Богачевського. Ось його просте, але рівночасно тактовне і енергійне поучання Кир Андрея його братові у Христі: “Якби ви були звернули ся до мене ще перед виданням згаданої

¹ Повний текст листа Митрополита Шептицького видрукований у цитованій праці А. Крачука, див.: [14: 791–794]. Митрополича оцінка творчості І. Франка є, частинно, побудована на праці о. Гавриїла Костельника, див.: [4: XVII]. Див. також працю Ю. Тамаша: [9: 155–158].

заборони, то я легше міг би був вам піти на руку. А саме я був би згідний, щоб всі наші єпископи з огляду на пропагування культу Франка або спільно, або кожний зокрема видали до духовенства поучення, що світогляд Франка є ворожий релігії і Церкви, і тому нехай би духовенство поучило про це вірних, а при обходах в честь Франка нехай би зважало на це, щоб величати Франка тільки як поета націоналіста і патріота, а не як атеїста, матеріаліста і т. ін. В довгих літах мого єпископства набрав я того досвіду, що заборонами взагалі мало можна досягнути. Певніші і кращі успіхи приносить відповідне поучення, яке впливає на виховання вірних” [12: т. 45: 378].

І. Франко й А. Шептицький, мужі різного походження і відмінного темпераменту, мали дуже багато дечого спільного. Оба вони залишили нам цінну духовну спадщину, вартість якої житиме вічно.

Література:

1. Бучинський Д. Християнсько-філософська думка Т. Г. Шевченка. – Лондон–Мадрид, 1962.
2. Епархіяльні Вісти. – Філадельфія, 1926. – Рік VII. – Ч. 3.
3. Кацак І. Митрополит Андрей Шептицький і постановня Української Католицької Церкви в Сполучених Штатах Америки. – Львів, 2004.
4. Костельник Г. Плюси й мінуси в поезії Івана Франка // Нива. – Львів, 1922. – Ч. 11–12.
5. Літературно-науковий вісник. – 1904. – Т. 28. – Кн. 10.
6. Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка. – Львів, 1999.
7. Музичка І. Дещо про родину Галушинських, смерть і похорон І. Франка // Патріархат. – Рік XXXII. – Червень.
8. Рудницький Л. Патріярх Йосиф Сліпий і література // Антологія поезій, присвячених Блаженнішому Патріярху Йосифу Сліпому / Під ред. С. Хороба. – Івано-Франківськ, 1999.
9. Тамаша Ю. Гавриіл Костельник медзи доктрину и природу // Руске Слово. – Нови Сад, 1986.
10. Українська Громада – Ukrainska Hromada – Орган Оборони України. – Рік IV. – Ч. 58. – 1926. – 28 серпня. – Частина II.
11. Українська Громада – Ukrainska Hromada – Орган Оборони України. – Рік IV.– Ч. 57. – 1926.
12. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
13. Франко І. Мозаїка. – Львів, 2001.
14. Krawchuk A. Sheptyts'kyi and the Ethics of Christian Social Action // Paul Robert Magocsi, editor. *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*. CIUS, University of Alberta, Edmonton, 1989.
15. Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte Schriften des Revolutionären Demokraten: 1882–1915. – Berlin, 1963.
16. Rudnytzky N. Ivan Franko and Lazar Baranovych: A Case of Certitude in Ambiguity // *The Ukrainian Quarterly* (Fall-Winter 2006). – Vol. LXII. – Numb. 3–4.